

„Ég a napmelegtől a kopár szík sarja...”

A hortobágyi szíkes puszta és a legeltetés a pásztor, az író-költő és a botanikus szemével

A szíkes¹ puszta monumentális és különleges. A pusztán az ég összeér a földdel, itt még ma is egy „*ősfoglalkozás*” a fő hasznosítója, és ez a puszta a „*keleti sztyeppék*” legnyugatibb szeglete, hiszen idáig érnek Mandzsúriától (és nyugatabbra nemigen mennek) az eurázsiai erdőssztyepp-öv állatai és növényei. Emellett a Hortobágy Közép-Európa legnagyobb összefüggő gyepe. A pusztán legeltető pásztoroknak hihetetlen tudása van e földről, pásztortudományuk segítségével teszik számunkra is fogyaszthatóvá a puszta füveit. A botanikusok is több mint 200 éve faggatják e puszták titkait. A turisták megállnak és lelkendeznek vagy szörnyülködnek a „*semmi*” láttán. Az írók és a költők szavakba öntik érzéseiket, ki a tájat megélve, megértve, ki csak rátekintve. E tanulmány e sokféle tudást és megközelítést igyekszik felvillantani, pásztorok idézeteivel, versekkel és fényképekkel az olvasó elé tárni.

Tanulmányunkban a pásztorok eredeti idézeteit mindig dőlt betűvel szedtük, az egyes pásztorok gondolatait / jellel választjuk el egymástól.

A PÁSZTORZSOLTÁR

Veres Péter „*pásztorzsoltár*”-nak nevezte a pásztorok talán legismertebb nótáját, de más nagy hatású személyiségek, pl. Györffy István és Karácsony Sándor is gyakran hivatkoztak rá, ha népdalról, pásztoréletről volt szó. Legismertebb szövege így hangzik:

„Kiszáradt a tóbul mind a sár, mind a víz,
A szegény barom is csak a pásztorra néz.
Teremtő jó Atyám, adj egy csendes esőt,
A szegény baromnak jó legelő mezőt!”

Az üzenet egyértelmű: kiszáradt a legelő, amit csak egy *szép, csendes eső* tud újra jó *legelő mezővé* változtatni. A jószág tehetetlen, a pászortól vár megoldást. Sajnos a pásztor is tehetetlen, ezért is folyamodik Istenéhez. Egy ilyen aszályos nyárelőn kérdeztem Szalai Imre kunmadarasi pászortól: mit fog itt legelni a jószág nyáron, ha nem lesz eső? Válasza ez volt: *Zsolt! Az esővel nem kell törődni, a tetővel kell törődni!* Assisi Szent Ferenc imájának első verse jutott eszembe: „*Uram, adj türelmet, hogy elfogadjam, amin nem tudok változtatni, adj bátorságot, hogy megváltoztassam, amit lehet, és adj bölcsességet, hogy a kettő között különbséget tudjak tenni.*” Imre bácsi különbséget tudott tenni.

A kiszáradt puszta az irodalomban is megjelenik, talán a két legismertebb a *Toldi* és a *János vitéz*. A téli, nyári szíkes pusztát jól ismerő Petőfi és Arany egyaránt e képpel indí-

1 A *szik* szót következetesen hosszú í-vel írjuk az alábbi tanulmány érvelése értelmében. *Molnár Zsolt* (2012): Szik és szík. Növényzeti és talajtani tudományos fogalmak változása az elmúlt 150 évben. E-nyelvmagazin, 2012. március 6., <http://e-nyelvmagazin.hu/2012/03/06/szik-es-szik-novenzeti-es-talajtani-tudomanyos-fogalmak-valtozasa-az-elmult-150-evben/>

totta gondolatát: „Ég a napmelegtől a kopár szík sarja...”, ill. „Tüzesen süt le a nyári nap sugára...”. A pásztoroknak külön szavuk van az ilyen *mezőtlen* (vö. *meztelen*) pusztára: *kopárnak* (*szíkkopárnak*), máskor *kopogónak* nevezik azokat a helyeket, ahol *kisült a mező*, nincs mit legeltetni (*szöcskeugrató, olyan rongy föld / bíbicbaszta, hogy lyuk ne legyen, azért van ott / elég rossz kutya föld / tikkadt szöcskenyájak*).

TAVASZ, NYÁR ÉS ŐSZ A PUSZTAI LEGELŐN

A Hortobágyon megvolt és a mai napig megvan a legeltetés éves menete. A pásztor fő célja, hogy minden nap jóllakjon a jószág, ugyanakkor maradjon elég legelő az év maradék napjaira is, és lehetőleg évről évre javuljon is a legelő minősége.

Egykor – téli takarmány spórolása céljából vagy takarmányszűke esetén – olykor nagyon korán kihajtottak (*Mátyás napja, megjön a bíbic, ment a jószág kifele / ha a fű akkora, mint egy zabszem, a birka már nem hal éhen*). Jellemzőbb volt azonban, hogy *födfe-kadáskor nem engedték a birkát, kitapossa a tövít a gyepnek / nincs még ereje a fűnek, nem tud böndöt rakni belőle. A kiverés után össze kellett szoktatni [a jószágot]. Az a jó, ha első naptól iszik az állat, ha kemény hasznos mező [van]. Legelőször a partos (azaz a magasabb, víz nem járta) részeket járták. Áprilistól erősödött a mező / május elején hetes eső, attól lett az igazi mező / ha májusban kalapáccsal ütjük a fűvet, akkor is kinő! Amint a nóta is panaszolja, júliustól szeptemberig gyakran voltak aszályos időszakok (*nyalta a földet a tehén / olyan mezőtlen világ vót, porzott a gyep / [a lapos szélén, a visszahúzódó víz után] nyersebb vót a föld, újabb mező keletkezett / a laposakba víz vót, megették a gyíkinyt, kákát, sást, a birka a tippán töviről ette a földimohát*). Enyhülést a nyári csendes esők hoztak (*az augusztus a második május! / most fel van zödülve!*). Nem hiába kérte a pásztor a dalban is a szép, csendes esőt. A kopár legelőről azonban, aki csak tehette, ment a tarlókra. Meglepő lehet, de az esős nyár sem kedvez a jószágnak (*ha vizes a gyep, nem iszik rá a jószág [és nem hízik]*). Az őszi legeltetést sokan *őszölésnek* mondják. A őszi mező megint jó volt (*a jó őszi mezőhöz július végén, augusztus elején kell egy jó kiadós eső*). Máskor nem volt jó az őszi mező (*ősszel a mező megvíknyúl, 3 óra alatt kijön belőle, hosszú az éccaka, nem áll meg [a jószág az állásán]*). Novembertől már nemigen legeltettek, máskor azért a hóig, sőt, akár télen is legeltettek (*régen a marha vitte a havat a hátán haza, aki másképp tudja, nem jól tudja*).*

Mint látjuk, a szíkes legelőkön annak fűhozama térben és időben is változik. A Hortobágy szubkontinentális-szubmediterrán klímájában igen nehéz a csapadék- és hőmérsékletviszonyoknak és így a legelő várható állapotának előrejelzése. A pásztoroknak folyamatosan kell terveznie a legeltetés helyét és intenzitását: jó legyen a jószágnak, hízzon a jószág minél jobban, de maradjon mező az év többi részére is, de túl se nője magát a mező, mert akkor meg megvénül.

A PÁSZTOROK NÖVÉNY- ÉS NÖVÉNYZETISMERETE

A legeltetés alapja a legelő, a pásztoroknak tehát alapos ismerettel kell rendelkezniük az ott élő növényekről, azok hasznosságáról, haszontalanságáról, esetleg mérgezőségéről. A hortobágyi pásztorok meglepően sok növényfajt ismernek. Eddig összesen 162 kellően beazonosított ún. népi taxont találtunk.² E népi taxonok összesen legalább 243 hortobágyi

2 Molnár 2012a.

vadon termő növényfajt takarnak. Mivel a pásztorok által egyáltalán észlelhető vadon termő növényfajok száma a Hortobágyon kb. 440, kimondhatjuk, hogy a növényfajok legalább 55%-át néven nevezik, vagy legalább látásból jól ismerik. E fajok a hortobágyi legelő növényzetének legalább 85–90%-át adják.

A pásztorok a puszta minden egyes részéhez tudnak élőhelyi kifejezést kapcsolni.³ Összesen legalább 47–66 élőhelyet különítenek el, magán a pusztán 37–53-at. Ezek közül 7–11 tekinthető prototípusos élőhelynek. Általában igaz, hogy egy-egy élőhelyre többféle nevet is használnak. Az élőhelyek beazonosítása – az átmenetek sokasága és a „típusos” változat megítélésének nehézsége miatt – nehezebb, mint a fajoké, ezért sokkal több az olyan név, amely többféle hasonló élőhelyre is vonatkozhat.

Vannak olyan népi élőhelyi kifejezések, amelyek egyértelműen alföldi, sőt szíkestáji eredetűek (pl. *marikkal rakott föld*,⁴ *bibicbaszta föld*, *vakszík*, *szikfok*, *szikpadka*) és vannak olyanok, amelyek az alföldi táj általános elemei (pl. *lapos*, *hajlat*, *partos*, *telek*, *mocsár*, *ér*). Vannak olyan élőhelynevek, amelyek elsősre igen általános jelentésűnek tűnhetnek, de hortobágyi jelentésük meglepően pontos (ilyen pl. a *tocsogós*). Az egyes népi élőhelyek eltérő térléptékre vonatkoznak. Többé-kevésbé a botanikai növénytársulás léptékéhez tartozik a *típpanos*, *ürmös*, *nádas*, már inkább vegetációmozaikra vonatkozik a *lapos*, a *szikfok* és a *ligetes*, míg a puszta jelentős részét átfogja a *szikés föld*, a *puszta* és a *legelő* kifejezés. Az előbbiekkel összevetve mikroélőhelynek tekinthető a *zsombik tetején*, *trágyakazal tövibe*, *nádon* és a *fa tövibe* kifejezés. Kimondható, hogy a pásztorok legtöbbször (>80%) részletesen és jól ismerik az egyes vadon termő növényfajok termőhelyi, élőhelyi igényeit.

A legelőket magukat azonban a pásztorok gyakran nem ezekkel az élőhelyekkel, hanem az ott termő legfontosabb legelőfűvel vagy a gyep általános legelőminőségével jellemzik. A gyepes növényzet föld feletti részét *mezőnek* nevezik. Sokféle mezőt különböztetnek meg. Vannak kiváló minőségű mezők (*típpan*, *bodorka*), vannak gyenge tápértékű mezők (*fenyer*, *harmattartó*) és vannak olyanok, amelyeket a jószág nem vagy alig fogyaszt (*gyíkiny*, *csetkáká*). A leggyakrabban az egyes mezőtípusokat domináns növényfajukkal nevezik meg (*típpan mező*, *bodorkás mező*). Másokat a termőhely szerint (*laposi mező*, *telekmező*), a gyep eredetével (*vad mező*, *vetett mező*), az évszakkal (*őszi mező*), a gyep szerkezetével (*vegyes mező*) vagy minőségével (*fosós mező*).

KÖLTŐK, ÍRÓK SZÍKES PUSZTAI NÖVÉNYISMERETE

A szíkes puszta növényeiről nemcsak a pásztorok tudnak sokat, több költőnk, írónk is megemlékezik róluk, gyakran a növények népi neveit is használják, hiszen voltak, akik maguk is ebbe a kultúrába nőttek bele. Úgy látjuk, hogy a szíkes pusztát legjobban Sinka István, Veres Péter, Petőfi Sándor és Arany János ismerte (elemzésünk alapja Bakó Endre könyve, az alább megemlített versek és prózai alkotások hivatkozásai ott találhatóak⁵).

Sinka, Veres, Petőfi és Arany műveikben pontosan jellemzik a puszta növényeit, élőhelyeit, azok legeltetéssel való hasznosíthatóságát, vagy ha metafóráként, hasonlatként használják, akkor azok egészen pontosak, nagyon találóak.

Veres Péter versében (*Ha nem lehettél szálfá*) például a *tarack* a csillapázsit (*Cynodon dactylon*), a *perje* a közönséges tarackbúza (*Elymus repens*), a *típpan* a veresnadrág csen-

3 Molnár 2011b.

4 Molnár–Kovács 2014.

5 Bakó 2002.

kesz (*Festuca pseudovina*), míg a sziksaláta a magyar sóvirág (*Limonium gmelinii*). Versbeli jellemzésük ökológusi szempontból is kifogástalan. Veres Péter versének növényeit a hortobágyi pásztorok így jellemzik: *a tarack [csillagpázsit] gyalázatos / ősszel kiszántjuk, feltesszük a kemence tetejére, tavasszal [még] kihajt / ha két évig a padon van, akkor is kihajt.* Hasonló tulajdonságokkal bír a *perje* (tarackbúza) is: *szántóterületen, műveletlen földéken [terem], ahol nem szeretnek kapálni / pocsek valami / ha tízfelé vágjuk, tíz tű [tő] van belőle.* A pásztorok szerint *a tippán a Hortobágy lelke, a legelső mező.* A sóvirágot a pásztorok több néven is nevezik: *vasvirág, szíki/széki lapu, sziksaláta, széki saláta, ritkábban betyárvirág, pásztorvirág, sóvirág, sóslórium(virág), gólyavirág, sziksóvirág, lósóska vagy kövirág.*

A hortobágyi táj monumentális, semmihez sem hasonlítható. A hegyvidéki tájakhoz szokott szemnek azonban itt nincs mit nézni, azt is szokták mondani, hogy „*A Hortobágy abszolút selejt, hisz' erre se lejt, meg arra se lejt.*” Szép Ernő így írja (*A délibáb*, 1930): „... *Előttünk ez a nagy semmise (ez a becézőneve)...*” Sokunknak azonban az a semmi – valami. A pusztát járó botanikusok és természetvédők számára a puszta *nagy kiterjedésű, nyílt, fátlan, jellemzően rövidfüvű és aszálysújtotta legelőtáj.* A pásztorok szerint a puszta, a róna *a messzeség / a hortobágyi róna, kietlenség / végtelen rónaság / mit nekem Te zordon Kárpátoknak / a pestiek lejönnek a semmit megnézni.*

Petőfi így látja e csodát, ezt a semmit: „*Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az isten homloka. Megállok közepeden s körültekintek olly elragadtatással, millyet nem érez a schweizi az Alpsekben, millyet csak a beduin érez Arábia sivatagjaiban. Milyen szabadon lélekzem, mint tágul a keblem! Mennyivel hosszabb utat tesz itt a nap, mint máshol! Megmérhetlen a láthatár, s olyan, mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üvegharangjával, mellyet egy felhőske sem homályosít. [...] Néhány lépésnyire az uttól csillog egy kis tó, szélén sötétzöld káka és világoszöld sás. [...]*”⁶

A pusztán az ember egyedül van, miközben a mindenség veszi körbe. Krúdy szerint (*Hanzi a Hortobágyon*, 1901): „[...] *A ki megáll a puszta közepén és körülnéz, azt gondolhatja, hogy ő az egyetlen ember a földön. [...] És mégis egyedül az ember. Érzi az Istent, mert a végtelenséget látja maga körül. [...] No kis német, ez a Hortobágy! Szebbek-e a hegyek? Hanzi szorongva nézett körül és nem tudott felelni [...]*”

Petőfi a szalkszentmártoni szikeseken így élte meg azt, amit oly sokan érezhetünk pusztai barangolásaink során:

„*Itt állok a rónaközépen,
Mint a szobor, merően.
A pusztát síri csend fődé el,
Mint elfödik a halottat szemfödéllel.
Nagymessze tőlem egy ember kaszál;
Mostan megáll,
S köszörűli a kaszát...
Pengése hozzám nem hallatszik át,
Csak azt látom: mint mozog a kéz.
És most idenéz,
Engem bámul, de én szemem sem mozdítom...
Mit gondolhat, hogy én miről gondolkodom?”
(Itt állok a rónaközépen...)*

6 Petőfi 1847.

ŐSI ÖRÖKSÉG VAGY ALIG 150 ÉVES MÁSODLAGOS TÁJ?

A tudomány és sokan mások számára is egészen az 1990-as évekig nem volt egyértelmű, hogy a Hortobágy (és a többi tiszántúli szikes puszta) több ezer éves természetes képződmény vagy a XIX. századi folyószabályozások terméke, azaz csak egy kiszáritott, elszíkeseedett, tönkrement egykori ártér.⁷ Ma már tudjuk: a tiszántúli szikesek nagyobb része több tízezer éve létezhet,⁸ jellegükben pedig már a lecsapolások előtt is a maihoz hasonlóak voltak ezek a puszták,⁹ azaz hazánk legősibb tájai közé tartoznak.

Amikor a hortobágyi szík eredetéről, a Hortobágy kialakulásáról kérdeztük a pásztorokat, ők szintén zömmel a táj ősiségét, természetességét hangsúlyozták (pl. *maga a természet hozta magával / saját magától lett / Isten ilyennek teremtette / évgyökeres földek ezek / teremtéstől kezdve, Jézus teremtette.*) Ismerve a tudomány és a pásztorok közti információáramlás lassú és csekély voltát,¹⁰ ez, a Hortobágy-szerte meg­lévő tudás nem eredeztethető az elmúlt 20 év új kutatási eredményeiből. Az sem valószínű azonban, hogy az öregektől tanulták volna, hogy a szíkes puszta ősi képződmény, hiszen ilyen jellegű állításokat a tájban élő ember nem szokott megfogalmazni. Sokkal valószínűbb: az ősiség érzete

„Kopár a legelő, kisült a mező, a földet nyalja a jószág, de iszik rá!” (Molnár Zsolt felvétele)

abból eredt, hogy saját életükben, 40–70 év alatt nem tapasztaltak olyat, ami a szíkesség lényegi változását jelezte volna, és az idős pásztorok sem meséltek arról, hogy a táj régen egészen más lett volna. Erre utal az is, hogy az I. világháború előtti időkből a farkasokon, betyárokon (és a kevesebb erdőn, ill. az újkeletű műgyepeken) kívül nemigen említettek mást, ami a mai tájban lényegesen más lenne (kivéve a gazosodást).¹¹ A szocialista mezőgazdaság szíkjavitási kísérleteinek kudarcai is megerősíthették bennük a táj megváltoztathatatlanságába vetett hitet.

Móricz Zsigmond is ősinek gondolta a Hortobágyot: „[...] A Hortobágy ezeréves, milli­őves gyönyörűséggel nevet a gyarlandó emberi fajzaton.”¹² Petőfi az éppen áradó Tiszán átkelve ér a Hortobágyra, ahol a következőt írja: „Némán merengve ül az ősnnyugalom e térségen, mint tűzhelye mellett karszékében a százéves aggastyán, ki az élet zajos napjait zajtalan szívvel gondolja át.”¹³ Számukra tehát a puszta ősi, mozdulatlan.

7 Molnár 2014.

8 Sümegei és mtsai. 2000.

9 Molnár 2014.

10 Molnár 2011a, 2012b.

11 Molnár 2012b.

12 Móricz 1936.

13 Petőfi 1847.

AKIK NEM ÉRTIK A TÁJAT ÉS PÁSZTORAIT

Költőink, íróink között azonban sokan vannak olyanok is, akik nem értik ezt a tájat. Idegen nekik, mert keveset jártak rajta, vagy mert nem is kívánták megismerni. Csupán költői, írói eszköznek tekintették, saját érzésvilágukat vetítették ki rá. Ez nem lenne gond, ha a hasonlatok igazak lennének, ha a pusztát és pásztorait nem tüntetnék fel gyakran igaztalan helyzetekben. Zsolt Béla például így írt (*Hortobágy*, 1933): „*A Hortobágyra sem a délibábért jöttem, hanem a valóságért. [...] Meghökkenőbb, lesújtóbb látványban talán még sohasem volt részem [...] itt minden mozdulatlan, talán dacosan, aszketikusan az. [...] Nem mozdul rajta semmi, mert nincs minek mozdulni rajta; [...] [a Hortobágy] egy nagy kiütés, egy óriási sömör az ország testén [...] nehéz ezt a sebet hordozni egy országnak az infekció veszélye nélkül. [...]*” Egy másik művében (idézi Kodolányi 1941-ben) még tovább megy Zsolt Béla: „*Mit lehet a műveletlen, kb. 150 szót használó hortobágyi embertől tanulni? Milyen alapon igazodjon hozzá az irodalom?*” Ne felejtjük azonban azt, amit fentebb írtunk, hogy csupán növényből 150-félét ismer a hortobágyi pásztor...

Ha a lenézés nem is, de a kettős érzés részben jogos lehet a Hortobágy kapcsán. Ősi táj, különleges, keleti rokonságú növény- és állatfajokkal, régre visszatekintő, fenntarthatóságát már bizonyított gazdálkodási formákkal. Ugyanakkor talaja gyenge minőségű, szántóművelésre alkalmatlan, a tájat használó pásztorok pedig sokszor marginalizálódott

emberek voltak (bár a számadók társadalmi elismertsége egykor magas volt). Ugyanakkor a tájat extenzív módon használó pásztorok közül sokan máig őrzik őseik tudását, hiszen a legeltetés lényege, a jószág igénye alig változott. Fizetésük azonban már nem a régi. Kis János gulyás¹⁴ így vallott az 1980-as évek elején: „*Nemcsak a szürke rezerva mán. Mi is azok vagyunk. Se nekik, se nekünk nincs jövőnk. Amit mi tudunk, arra mán nincsen szükség. Úgy vagyunk mi mán az állatainkkal együtt, mint szegény rokon a terített asztal mellett: nem merünk a levesbül kétszer meríteni.*” Fontos hangsúlyozni azonban, hogy az elmúlt évtizedekben sokat változott a hagyományos legeltetés és az ősi állatfajták, például a szürkemarha szerepe a nemzeti park természeti örökségének kezelési igényei miatt. A régi fajták és a pásztorok új feladatot kaptak: a legeléssel, legeltetéssel segítik, hogy a jövő nemzedékek is megélhessék e tájat, láthassák kulturális és természeti örökségét. Ez a pásztorok és tudásuk felértékelődését, megbecsültségük növekedését hozta.

„*Az a jó pásztor, aki szereti a jószágot! A pásztor dolga, hogy figyelje és jól tartsa a jószágot!*”
(Molnár Ábel felvétele)

A PÁSZTORTUDOMÁNY

A Hortobágy, a szíkes puszták valóban leginkább legeltetéssel hasznosíthatók. Az ehhez a legeltető állattartáshoz kapcsolódó tudást pásztortudománynak nevezzük.¹⁵ Egy

¹⁴ Taar 1984.

¹⁵ Molnár 2011c.

külsős számára meglepő lehet, hogy mennyi tudásra, mekkora odafigyelésre van szükség ahhoz, hogy valaki jó pásztor lehessen. Ezt maguk a pásztorok is megfogalmazzák: *Nem mindegy, ki támasztja a botot! / Az állatot ugyanúgy [kell nevelni], mint a gyermeket, ha mindentől óvod, gyenge lösz! / Hosszú ez mire tanulja [ezt a szakmát], az aztán mán tudja, mire öreg!*

A pásztorokodás alapja az odafigyelés, a jószág szeretete, a mindenkori jelenlét: *A juhot úgy kell szeretni, mint a családot. / Egy pásztoembernek az a dóga, hogy a jószágot figyelje.* A legeltetés kifejezés is jól mutatja, hogy az állatot nem elég egyszerűen legelni hagyni, hanem irányítani kell, különben leromolhat, a legelőt nem használja ki. A pásztor legeltetés közben folyamatosan figyel, „monitorozza” a jószágot, nézi, mit eszik, éppen aktuálisan mire mekkora az étvágya. Ez a tudás kell ahhoz, hogy a legelő kihasználását és a jószág hizását harmonizálni lehessen, be lehessen állítani a „napi menüt”. Nyugodt legelés közben figyel meg a pásztor az egyes egyedek viselkedését is. *Mind egyéniség! Egyik a társaságot szereti, a másik fél a többtől...* A pásztor célja, hogy minél inkább magától menjen a legelés, ne kelljen a jószágot zavarni, kutyáztatni, minimálisan kelljen irányítani, *fordítani*. Sokan mondják terelgetésnek a legeltetést. Pedig a stresszelt jószág kevesebbet eszik, kevesebbet hízik, miközben a pásztoznak is több baja van vele. Ezért is hangsúlyozzák a pásztorok: *Mi állítjuk, nem zavargatjuk. A lábával nem eszik a juh!* Olykor elég néhány határozott fütty vagy kiáltás a rossz irányba mozgó irányítására, és az a néhány marha vagy juh, amelyik a tilos felé tart, vagy nagyon siet, az megáll, visszafordul, de legalább lelassul. A pásztorok szerint a pászto tudomány az, hogy a jószág ott legeljen, ahol a pásztor akarja, mert akkor többet és jobbat legel a jószág (Afrikában ugyanezt találták a kutatások). Természetesen a pásztor érti és érzi a jószág igényeit, hiszen kölcsönös a tanulás kettejük között.

A JÖVŐ

Amint láttuk, a pásztozkodás egy tudomány, ráadásul egy soha el nem avuló tudomány, amely kultúránk szerves része. Emiatt is fontos és egyben izgalmas kihívás a hagyományos alföldi pásztoroló legeltetés megőrzése, illetve adaptálása a XXI. századhoz. Ennek érdekében több dolgot is tehetünk. Íme néhány:

Emberi megbecsülés, tisztelet és érdekeltté tétel. A pásztorok megbecsülésének felismerése lehet az egyik legfontosabb dolog a pásztoorság mint szakma megmaradása érdekében. Tiszteletet érdemelnek azok, akik ezt az életformát kapták elődeiktől vagy választják hívásul. A megbecsülés és tisztelet kimutatásának jó megnyilvánulása lehet a pászto érdekeltté tétele (pl. borjúpénz, saját jószág tartásának engedése a gazda nyájában), amely újabb motivációt biztosít a munka jó elvégzésére. A pásztooknak több lehetőséget kell kapniuk arra is, hogy kultúrájukat hitelesen képviselhessék és mutathassák be például fesztiválon, kiállításokon, múzeumokban.

Szabályozók és ellenőrzésük. Fontos a legeltetési állattartást szabályozó jogi környezet pásztobarátabbá való alakítása, ahol cél a jó szakmai tudással rendelkező pászto alkalmazása a minőségi, értékteremtő termelés érdekében. Egy olyan rendszer kialakítása, ahol prioritás a legeltetési állattartáshoz szükséges emberi feltételek és infrastruktúra megfelelő kialakítása. A szabályozó rendszer ne csak a meglévő jószágállomány meglétét, hanem a jószágállománnyal foglalkozó, a legeltetést végző pásztorok tényleges alkalmazását és életkörülményeit is ellenőrizze.

Utánpótlás. A magyarok egyik „ősfoglalkozás”-ának és a kiemelkedő biológiai sokféleséggel bíró területek megmaradása érdekében szükséges egy komoly szakmai háttérű pász-

torképzés elindítása, ahol elismert pásztorok, agrármérnökök, állatorvosok és természetvédők egyaránt tanítanak. Csak így van reális esély a megfelelő számú és szakmai tudással rendelkező pásztorutánpótlás biztosítására.

Zárásként pedig álljanak itt egy pásztor, Gojdár István orosházi juhász szavai a szíkes pusztáról, elsősorban annak illatairól: *Amikor itten löszáll a köd, mög az este, mög az a végtelen csönd, oszt akkor hatalmas nagy pelyhekben elkezd a hó hullani, az egy külön világ. Akkor az is egy külön világ, amikor tavasszal mindezt fölcseréli a napnak az az enyhe kis melege, amire ebből a kőkemény födből kis apró csíráként a fű előbújik, és amikor a kamillának legelőször megérzik az illata vagy magának a fűnek, ezt mögin nem tudnám fölcserélni semmivel. Akkor, amikor utána kihánnya a veresnadrág a kalászáat, oszt amikor az esti szellőbe a harmat löszáll, oszt akkor megborzolja a pusztát, oszt akkor annak a millió illatnak a keverékét hozza az embör felé, nincs az a dezodor a világón, ami ezt túltenné, ez mögin egy külön világ. Akkor az is egy külön világ, amikor lesül a mező, oly kopár, hogy amikor leesik a tízfilléres vagy az a gombostű, möglátni, úgy lesül, oszt amikor erre a lesült mezőre mögin leszáll a harmat, oszt ennek a lesült mezőnek az illata előgyün a megpuhult avarral, amit a harmat idéz elő, annak mögin van egy olyan varázslatos illata, hogy azt mögin nem tudnám odaadni semmiért, olyan, mint egy mesebeli álom. Hát ez mindig ilyen, ez mindig ilyen.*

A pásztorok, ökológusok és természetvédők sokat tanulhatnak egymástól (Molnár Ábel felvétele)

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönöm az alföldi pásztoroknak, hogy csatlakozhattam hozzájuk legeltetésük során, hogy türelmesen válaszoltak kérdéseimre és hogy olyanokra tanítottak, amelyeket *könyvből vagy iskolában nem lehet megtanulni.*

Molnár Zsolt

Felhasznált irodalom. Bakó Endre (2002): A Hortobágy magyar irodalomban. Hortobágyi Kht., Hortobágy (a versek, novellák részletei e munkából valók); Molnár Zsolt (2011a): A hazai (elsősorban a tiszántúli szolonyec) szíkes növényzet magyar nyelvű tudományos szakszókincsenek változása az elmúlt másfél évszázadban. Kanitzia 18:29–52.; Molnár Zsolt (2011b): A hortobágyi pásztorok növényzetismerete. Botanikai Közlemények 98:133–172.; Molnár Zsolt (2011c): Hortobágyi pásztorok hagyományos ökológiai tudása a legeltetésről, kaszálásról és ennek természetvédelmi vonatkozásai. Természetvédelmi Közlemények 17:12–30.; Molnár Zsolt (2012a): A Hortobágyi pásztorok növényosztályozása, a vadon termő növények ismertsége és néven nevezettségé. Crisicum 7:153–207.; Molnár Zsolt (2012b): Hortobágyi pásztorok tájtörténeti és vegetációdinamikai ismeretei.

Botanikai Közlemények 99: 103–119.; *Molnár Zsolt* (2014): A mai tiszántúli szolonyec szíkesek növényzete a folyószabályozások előtt: egy új elmélet rövid története. In: *Tóth Albert* (szerk.): A tájkutatás szolgálatában. 40 éves a Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor. Geopont '95 Bt.–Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás, 166–191.; *Molnár Zsolt–Kovács Gábor* (2014): Egy pásztoroktól tanult élőhelytípus: a marikkal rakott föld a Hortobágyon, táji környezete, geomorfológiája, növényzete és madárvilága. In: *Tóth Albert* (szerk.): A tájkutatás szolgálatában. 40 éves a Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor. Geopont '95 Bt.–Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás, 201–223.; *Móricz Zsigmond* (1936): Komor ló. Athenaeum, Budapest; *Petőfi Sándor* (1847): Útirajzok, III. levél. 1847. május 14.; *Sümegei Pál–Molnár Attila–Szilágyi Gábor* (2000): Szikesedés a Hortobágyon. Természet Világa 131:213–216.; *Taar Ferenc* (1984): A másik Hortobágy. Kossuth, Budapest.

„Akkor felöltöztettek bennünket”

A turizmus megjelenése és hatásai a hortobágyi csikósoknál

Írásom a XX. századi háborús veszteségek és a motorizáció lótarásra vonatkozó hatásaival foglalkozó szakmunkák hiányát szeretném némiképp orvosolni.¹ Kutatásom során a hortobágyi csikósok lóval kapcsolatos tudásanyagát, illetve az állat és az ember között kialakult kapcsolatot vizsgáltam tartástechnológiai és tárgyfelhasználási szempontból. Többek között az érdekelt, hogy miként alakultak át az állattartás hagyományos szokásai az állami gazdaságok nagyipari gazdálkodást folytató, mesterséges intézményeiben, amely a különböző társadalmi rétegek közötti kapcsolatok hagyományait megváltoztatva, egyazon intézmény keretei közé zárta az eltérő társadalmi rétegekből származó, különböző világlátású embereket (huszártisztek, pásztorok). Fontosnak tartom azt is megjegyezni, hogy míg a fogatolással kapcsolatban gazdag,² addig a hátalást (lovaglást) illetően csekély publikáció látott napvilágot a mai napig. Jelen dolgozat azonban csak egy témára, mégpedig a hortobágyi turizmus jellegzetességeire fókuszál.

Az 1960-as években bekövetkezett, főleg a termelőszövetkezetekből kiinduló gépesedési folyamat egyre inkább kiszorította a mezőgazdasági kisüzemekben használt lóvontatású eszközöket. Ennek hatására a munkalovak nagy részét vágóhidra küldték, sőt, a kommunista hatalom a több száz éves nemes vérvonallal rendelkező, állami törzstenyészeteknek sem kegyelmezett. A lótarás jobbára az állami gazdaságokon keresztül működtetett lovasportra korlátozódott, emellett pedig egy újfajta lófelhasználási forma is megjelent: az

1 Jelen munka a mesterszakos szakdolgozatom néhány fejezetének eredménye. A teljes szöveget lásd *Lajkó Gergely*: Lovaskultúra a Hortobágyon. ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2018.

2 A témával kapcsolatban összefoglalóan lásd *Paládi-Kovács Attila*: Lótarás. In Magyar néprajz nyolc kötetben. II. Gazdálkodás. Főszerk.: *Paládi-Kovács Attila*, szerk.: *Szilágyi Miklós*. Budapest, 2001a. 617–656.; *Paládi-Kovács Attila*: Híradás, közlekedés, szállítás. In Magyar néprajz nyolc kötetben. II. Gazdálkodás. Főszerk.: *Paládi-Kovács Attila*, szerk.: *Szilágyi Miklós*. Budapest, 2001b. 813–967.; *Paládi-Kovács Attila*: Szekerek, szánok, fogatok a Kárpát-medencében, Szentendre, 2003; *Kemecsi Lajos*: A magyar paraszti járműkultúra. Esettanulmányok és elemzések. Documentatio Ethnographica 31. Budapest, 2015.